

Slavko Malnar

PUSTI ZADNJU SUZU, MAJKO, NEKA KANE
NA KRVAVU ČAĐU NAŠEG STAROG DVORA.
SIN TI KUĆU GRADI ZA SPOKOJNE DANE.
I NEĆE SE VIŠE VRATIT MRSKE VRANE
DA NAM OČI PIJU. MAJKO, SVIĆE ZORA..
NAŠE SELO PJEVA. PROCVALE SU RANE.

ČABARSKE ŽRTVE FAŠIZMA

PALIMA ZA SLOBODU
NAROD OPĆINE
ČABAR
1975.

MATICA HRVATSKA - OGRANAK U ČABRU

Slavko Malnar

ČABARSKE ŽRTVE FAŠIZMA

Izdavači:
SDP Čabar, UABA Čabar i
Matica hrvatska Ogranak u Čabru

Za izdavače:
Kristijan Rajšel
Miroslav Turk
Ivan Janeš

Urednik:
Dragutin Vrus

Priprema za tisak:
Ivan Janeš

Tisak:
Grafika Gerovo

CIP – Katalogizacija u publikaciji
Sveučilišna knjižnica Rijeka
UDK:
MALNAR, Slavko
Čabarske žrtve fašizma/ Slavko Malnar;
Čabar: Matica hrvatska- Ogranak Čabar;
SDP Čabar i UABA Čabar , 2009.
ISBN 978-953-7541-11-8

Slavko Malnar

Čabarske žrtve fašizma

Čabar, 2009.

PREDGOVOR

Odvajanjem Hrvatske od nekadašnje moćne Austro-Ugarske Monarhije, nakon poraza u Prvom svjetskom ratu talijanska granica sasvim se približila području kotara Čabar. Italija je čak dobila Čabarsku policu koja je oduvijek pripadala Čabru. Ime Čabarska to najrječitije govori. Postavljena granica se trebala temeljiti na rapalskom ugovoru sklopljenom između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije 20. studenoga 1920. godine u Rapallu, međutim, Italija je samovoljno odredila granicu koja je zadirala u čabarsko područje.

U Prvom svjetskom ratu na strani Austro-Ugarske sudjelovali su svi muškarci za koje se ocijenilo da mogu ratovati. Više nisu važili strogi kriteriji za služenje vojnog roka u mirno doba. U početku rata mobilizirani su zdravi mladići, a što je rat duže trajao pomicala se dobna granica za pozivanje na bojišnicu pa su na kraju pozivali i ljude s tjelesnim oštećenjima. Veliki broj ih je poginuo. O tome kod nas nema nikakve evidencije. Samo su Prezidanci popisali svoje žrtve te tako znamo da ih je u tadašnjoj općini Prezid bilo 67. Razmjerno broju stanovnika bilo ih je i u drugim krajevima kotara Čabar. U tom je ratu, prema slobodnoj procjeni, s cijelog čabarskog područja izginulo preko 250 ljudi.

Pobjednici svojim žrtvama i istaknutim pojedincima podižu spomenike, a kako su se naši preci borili na strani poražene Austrougarske, iz toga vremena kod nas nema niti jednog spomenika. Na ovom području i nije bilo bojišnice pa stoga ni grobova.

U Prvom svjetskom ratu borili su se muževi čabarskog kotara na svim frontama tadašnje Austro Ugarske Monarhije – od Soče do Kotora, a mnogi su pali u zarobljeništvo na ruskoj fronti. Neki su se vraćali nekoliko godina nakon završetka rata, a neki nikada. Njihove majke i žene uzalud su ih čekale do zadnjega dana života. To je vječna судбина naroda koji nije samostalan. Stalno se valja boriti i ginuti u ratovima koje drugi potpiruju, valja se boriti za tuđe interes.

Na kraju Prvog svjetskog rata jedan se Slovenac borio da granica bude što sjevernije u državi koja će tek nastati. Bio je to general Rudolf Meister. Dvanaest Prezidanaca se borilo na "sjevernoj fronti" u njegovim jedinicama. Meister je pri kraju rata sa svojom postrojbom oslobođio neke dijelove Koroške i Štajerske kako bi kod razgraničenja Slovenija dobila veći teritorij. Prezidanci su se borili kao Hrvati iako njihova nacionalnost nije nigdje isticana. Borili su se jer se tada već znalo da će se stvoriti država južnoslavenskih naroda Srba, Hrvata i Slovenaca. U Sloveniji se poštuje Rudolf Meister i njegovo djelo. O obljetnicama se spominje njegova postrojba ali sudjelovanje Prezidanaca u njoj ostalo je anonimno pa se stoga ni ne zna za njihov doprinos u tim akcijama.

Stvorena je nova država južnih Slavena, čiji pobornici su bili mnogi poznati i viđeni Hrvati. Ubrzo je uslijedilo razočaranje. Hegemonija jednog naroda nad drugima, socijalna nepravda i sve veći broj siromašnih radnika dovodili su do sve većeg nezadovoljstva. Pomanjkanjem rada na domaćem tlu mnogi su radnici odlazili u svijet. Neki u Francusku, drugi u prekomorske zemlje. Nakon povratka u rodni kraj svoja su iskustva prenosili na ostale. Rodio se radnički pokret, raslo je nezadovoljstvo zbog loših radnih i životnih uvjeta, organizirani su štrajkovi. Radnik se počeo boriti za kraće radno vrijeme, za veće plaće. Napredniji radnici uvidjeli su da se obrazovanjem i pismenošću mogu boriti protiv znatno obrazovаниjih vlasnika kapitala. Stoga su već tridesetih godina 20. stoljeća u radničkim naseljima Milanov Vrh i Lividraga imali svoje čitaonice.

Takve organiziranosti nije bilo među seljacima. Oni su bili izolirani u svojim domovima i veoma su se rijetko mogli sastajati. Zaposlenici na pilanama imali su 12 satno radno vrijeme, a seljaci su radili doslovce od zore do mraka. Nije im ostala ni minuta za čitanje i učenje. Zato se radnički pokret rodio u radničkim nastambama.

Ne treba ni sve industrijalce izjednačavati. U Prezidu je obitelj industrijalaca Vilhar, iz osobne knjižnice, posuđivala knjige svojim zaposlenicima i tako širila obrazovanje među radništvom.

Njihove su žene organizirale razne tečajeve na kojima su podučavane prezidanske žene i djevojke kuhanju, vezenju, pletenju i drugim vještinama. Dva sina Antuna Žagara Špetnaka, vlasnika nekoliko pilana, među prvima su krenula u borbu protiv kapitalizma. Ulica Braće Žagar u Prezidu dobila je ime njima na čast.

O radničkom pokretu je napisano mnogo djela. Najviše ih ima političku pozadinu. Čabarsko područje opisano je u knjizi "Čabarski kraj u radničkom pokretu i NOB". U prikupljanju podataka za nju, autori su se u velikoj mjeri služili iskazima pojedinaca. Zato u toj knjizi ima dosta nelogičnosti. Osnovna je zamjerka što je ispitano pre malo svjedoka, a iz nekih mesta uopće ih nema. Stoga je stvorena kriva slika o sudjelovanju i udjelu u NOB-u, o žrtvama i općem odnosu stanovništva prema talijanskom fašističkom okupatoru, kao i prema NOB-u.

Piscu ovih redaka omogućen je uvid u zapis Ivana Žagara pod naslovom "Dokumenti revolucije". Smatra da je najpotpuniji i najtočniji zapis iz vremena kad je talijanski fašizam (1942.) potpuno opustošio i uništio područje tadašnjeg kotara Čabar. Zato će u nastavku biti više citata iz njegovog djela. U uvodu Žagar navodi: ..."Kmetovi su radili na poljima i u rudnicima. Plaća je bila veoma niska, a život težak. Puk je u ovom kraju od vajkada teško živio. Mijenjao je gospodare, mijenjao je način života i prilagođavao se tuđim željama (Austrija, Mađarska, Francuska). Radna snaga se često nuđala u bescjenje. Trebalo je živjeti, održati se na životu. Mnogi su zbog toga odlazili u tuđinu, nudeći svoje dvije jeftine ruke, noseći sa sobom čežnju za ljepotom svoga zavičaja.

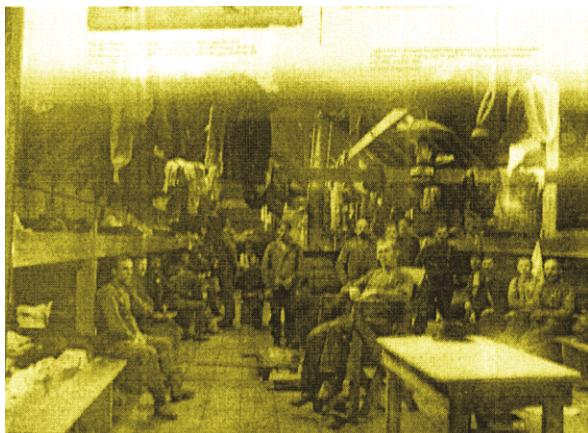
Starog čabarskog kraja je nestalo. Nema više talionica, željezara, starih potočara i vapaja za koricom kruha. Ne treba žaliti za onim što je prošlo. Vjera u sutra je jamstvo da zajednički naporu nisu bili nikada i neće biti uzaludni. Ostaje jedno što je duboko utisnuto krvavo u našu prošlost, što ne smijemo nikada zaboraviti, a to je naša revolucija, koja nas je stajala mnoge živote u borbi za nove progresivne ideje koje moraju biti osnova i putokaz naših budućih pokoljenja..."

PREDRATNI SPOMENICI

Od samih početaka masovnijeg naseljavanja čabarskog područja, naš je čovjek imao stalan problem kako se održati na životu. Malo je bilo onih koji su mogli živjeti od svoga 'grunta'. Nešto više ih je živjelo od obrta, sitne trgovine i krčmarenja. Najveći broj ovdašnjih žitelja imao je male obradive površine zemlje na kojima su radile žene, starci pa i djeca. Muževi su od davnih vremena morali u svijet kako bi kao šumski radnici (tesači i izrađivači dužica) zaradili za puko preživljavanje. Nezasitni poduzetnici bili su tako bezobzirni prema njima da se jedva moglo zaraditi za hranu. Zato su radnici često tražili da im se dozvoli rad noću, makar i na račun smanjenja ionako niske cijene. To im obično nije dozvoljeno.

Ne upućen bi pomislio kako je radnik ipak donekle bio zaštićen kad mu se ne dozvoljava noćni rad. Međutim, nije im dozvoljeno zato što su u noćnom radu pravili više škarta, a to je smanjivalo poduzetnikov profit.

Izgradnjom kolnih putova i izumom parnih strojeva, polovicom 19. stoljeća kod nas su se počele graditi veće pilane u kojima se zapošljavalo više radnika. Za sve ipak nije bilo zaposlenja pa su mnogi i dalje morali odlaziti u svijet. Potkraj 19. stoljeća masovno se odlazilo na rad u Ameriku (SAD) gdje su radnici bili jednako iskorištavani, ali je tamo borba za radnička prava postajala sve žešća. Povratnici bi svoja iskustva prenosili domaćim zaposlenicima te je tako počela sazrijevati svijest o borbi za prava radnika.

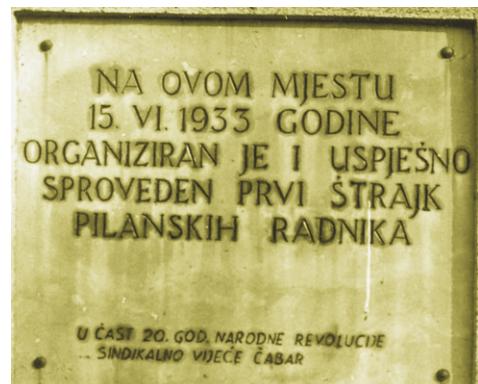
Nastamba naših radnika u Americi

Prva previranja počela su na pilanama u Lividragi i Milanovom Vrhu. U Lividragi je 15. lipnja 1933. g. počeo opći štrajk pilanskih radnika sa zahtjevom za povećanjem plaća i skraćenjem radnog vremena.

LIVIDRAGA

Lividraga je početkom 20. stoljeća brojila preko dvjesto stanovnika.

Spomenik podsjeća na prvi štrajk pilanskih radnika u Lividragi 1933. godine. Natpis na ploči: »Na ovom je mjestu 15. VI 1933. organiziran i uspješno izveden prvi štrajk pilanskih radnika.«

Iako su dnevnice povećane minimalno, a radno vrijeme ostalo isto, štrajk je upozorio poslodavce da će ubuduće morati voditi računa o radničkim pravima. Štrajkom nisu bili obuhvaćeni šumski radnici (sjekači i kirijaši) već samo neposredni zaposlenici na pilani.

O stanju u Gerovu Ivan Žagar piše: "Na području Gerova svijest radničke klase došla je do izražaja već zarana. Godine 1935. formirana je manja grupa aktivista, koja se povezala s Vojnim komitetom Sušak¹, a predvodio ju je Milivoj Čop (Mato) kasniji španski borac. Grupa je proučavala materijale koje su dobivali putem lista "Glas rada"². U sastavu grupe nalazili su se sljedeći drugovi: Milan Čop Mato, Josip Mrle, Zdravko Mrle, Ivan Kvaternik, Ivan Čop Molok, Franjo Markovčić, Ivan Kovač Prhec, a kasnije i Josip Kovač Prhec.

Milivoj Čop odlazi 1936. godine u Španjolsku, kao borac na strani demokrata u građanskom ratu, dok su ostali članovi grupe i dalje vezani za Vojni komitet Sušak sve do 1941. godine, da bi se kasnije jednim dijelom vezali za Sloveniju.

Milivoj Čop poginuo je kao španski borac...."

Pilana na Milanovom Vrhu je počela s radom 1908. godine. Zapošljavala je više ljudi nego pilana u Lividragi. I tu je raslo radničko nezadovoljstvo. A bilo je i više zaposlenih nego u Lividragi. Za ljetnih mjeseci, zbog pomanjkanja vode, pilana je radila samo sedam sati dnevno. U takvom radnom režimu bio je zaposlen 41 pilanski radnik, a uz to još kolari, kovači, sedlari, cestari manipulanti i uprava. U jesen je rad počeo u dvije smjene po osam sati. Tada su bila zaposlena 83 pilanska radnika. Na sjeći je radilo oko 120 šumskih radnika–sjekača i oko 30 kirijaša. Plaće im se od 1927. do 1938. nisu povećavale iako su u tom razdoblju životni troškovi jako porasli. Prvi štrajk je ovdje organiziran za Praznik rada, I. V. 1928. godine. Većina zaposlenih stanova je sa svojim obiteljima u radničkim nastambama kod same pilane. Milanov Vrh je postao pravo naselje s preko dvadeset stambenih kuća. 1938. godine pilana je do

¹Nije poznato kakva je bila djelatnost Vojnog komiteta.

²Nije detaljnije rečeno o kakvim se materijalima radi, ali su često korištene fraze "proučavanje materijala", "održavanje veze" i slični neproduktivni izrazi.

Grb šumskih radnika,
asocijacija na srp i čekić.

temelja izgorjela, a mnogobrojni radnici ostali su bez posla i sredstava za život. Neki su se vratili na staro ognjište, drugi odselili, a samo manji broj ostao je na zgarištu i tu dočekao početak rata.

Ovo je fotografija Milanovog vrha iz 1919. godine.

Spomenik je postavljen u čast prvog štrajka pilanskih radnika 1928. godine na Milanovu Vrhu.

STAROJUGOSL AVENSKA VOJSKA I NJENI OBJEKTI UZ GRANICU

Uspostavom države Južnih Slavena nakon završetka Prvog svjetskog rata, a na osnovi Rapalskog ugovora o razgraničenju, Italija je svoju granicu postavila tako da joj je pripao jedan dio (Čabarska polica) kotara Čabar. Taj je predjel spadao u župu Tršće, a nakon II. svjetskog rata pripao je Šumariji Prezid.

U početku su na granici bili samo carinici – financi, a 1921. godine na granicu su smješteni vojnici jugoslavenske vojske – graničari. Kako bi imali što bolju kontrolu, uzduž granice su posjekli sve raslinje i napravili čistinu (projekt) širine do 50 m. Granica je prolazila uz ili kroz čabarsko područje od Bele vode na granici sa Slovenijom, preko Škodovnika, odnosno Praprotne drage i Paravićeve mize, pokraj Jelenje drage na Javor i prema Smrekovcu na klanskoj strani.

Za smještaj vojske izgrađene su masivne zgrade od kamena i betona, a korištene su i prije izgrađene lugarnice i bivše šumarske zgrade čabarskog vlastelinstva. Idući od slovenske granice prema klanskoj, postojale su karaule i vojarne u Škodovniku, na Jarmovcu, Paravićevu mizi, Brestici, Javoru, Čabarskoj polici i Smrekovoj dragi.

Nakon 1930. godine je uz granicu počela talijanska vojska graditi vojne objekte i utvrde spremajući se za rat. Nešto kasnije se počela pripremati i Jugoslavija. Godine 1935. počela je izgradnja vojarni u Gerovu, kraj Tršća, na Milanovu vrhu i u okolici drugih mjesta.

Na širem šumskom području uz granicu vojska je gradila bunkere, pa se njihovi tragovi i ostaci još vide na više mjesta. Na dostupnim mjestima gradila je betonske i kamene utvrde, a na nepristupačnim od debelih smrekovih i jelovih trupaca. Građena su i provizorna manja skloništa pod zemljom – zemunice. Ti objekti nikada nisu poslužili svrsi jer se jugoslavenska vojska raspala odmah nakon početka rata. U pričuvi je ipak imala veliki broj vojnika koji su bili smješteni u novoizgrađenim vojarnama.

O tome postoji izjava Josipa Lipovca iz Tršća: "Prije početka rata dobili smo pozive i pošli u Smrekovu dragu.

U blizini je bila talijansko jugoslavenska granica pa smo je išli čuvati. To nije trajalo dugo jer je Jugoslavija brzo kapitulirala pa smo se vratili kući. Tada su u naš kraj došli Talijani. Nakon jedne godine počeli su odvoditi muškarce, žene i djecu u logore na otok Rab, u Gonars, Lovran, Padovu i Trevizo."

OKUPACIJA

Mussolinijeve i Hitlerove osvajačke namjere bile su očite od njihova dolaska na vlast. To su uskoro pokazali i na djelu. Njemačka je anektirala Austriju, okupirala Poljsku i Čehoslovačku, a Italija Albaniju, Etiopiju i Libiju. Država za državom padala je u proždrljive ralje fašizma. Još 1929. godine je Ustaški poglavnik Ante Pavelić emigrirao u Italiju i tamo osnovao ustašku organizaciju, a kad su Hitler i Mussolini zauzeli Jugoslaviju formirao je kvislinšku tvorevinu NDH i stao na njeno čelo. Da bi se održao na vlasti ustupio je Kraljevini Italiji veći dio priobalja te kotare Sušak, Kastav i Čabar kao i dio kotara Delnice. To je učinio na temelju Rimskih ugovora sklopljenih s Mussolinijem 18. svibnja 1941. Talijani su cijeli taj kraj nazivali Dalmacija. Vjerojatno se zato u Hrvatskoj opetovano ponavlja da je Pavelić Mussoliniju ustupio Dalmaciju, a vrlo rijetko ili gotovo nikada se ne spominju kotari Kastav i Čabar, kao ni dio kotara Delnice.

Talijanska fašistička vojska je naš kraj okupirala prije sklapanja ugovora. Samo nekoliko dana nakon Hitlerova napada na Jugoslaviju talijanske su postrojbe prešle rapalsku granicu i zaposjele neka područja u šumi i slala svoje ophodnje u blizinu naselja s ciljem upoznavanja kraja. Divizija "Friulli" okupirala je Prezid 12. travnja, a u iduća tri dana Tršće, Mali Lug i Plesće. U Čabar je 12. IV. ušla divizija "Sassari", a kasnije je u njemu bilo zapovjedništvo VI. korpusa, dok je u Gerovu bilo zapovjedništvo područja. Uskoro je u kotaru bilo oko četiri tisuće talijanskih vojnika, ne računajući šumsku miliciju i karabinjere.

U Čabru je 1. svibnja uspostavljena talijanska civilna vlast kojoj je na čelu bio Eugenio Nauta, a njegov zamjenik vrlo kratko vrijeme bio je Rino Rippa, predratni špjun u Delnicama, kamo je opet uskoro premješten.

Nezavisna država Hrvatska formirana je 10. travnja 1941. na dijelu koji prema Rimskim ugovorima, nije pripao Kraljevini Italiji. Zbog toga na području kotara Čabar, NDH nije ni pokušala uspostaviti svoju vlast. Ni ustaški pokret ovdje nije djelovao. Samo nekoliko pojedinaca nosilo je u početku ustaške odore, a kad su uvidjeli da fašisti imaju za cilj uništiti hrvatski narod asimilacijom, ubijanjem i preseljenjem, promijenili su svoj odnos prema okupatoru i potajno počeli potpomagati narodno oslobodilački pokret (NOP).

Kotar Čabar imao je u svom sastavu i slovenske općine Dragu i Osilnicu s 2262 stanovnika kao i općinu Crni Lug s 1639 stanovnika, pa je ukupno brojio 12.263 stanovnika.

Talijanski fašisti su u okupiranim krajevima Hrvatske i Slovenije formirali dvije provincije. Na području Slovenije bila je Ljubljanska, a na području Hrvatskog primorja i Gorskog kotara Kvarnerska provincija. Na čelu Ljubljanske provincije bio je visoki komesar Emilio Grazioli, a Kvarnerske Temistocle Testa. I jedan i drugi pokazivali su interes za čabarski kraj. Željeli su imati veliko šumsko bogatstvo rasprostranjeno na većem dijelu kotara. Grazioli je od viših vlasti zatražio pripojenje Čabra svojoj provinciji. Doznavši za to Testa se 15. IX 1941. promemorijom izravno obratio Mussoliniju. U promemoriji ga podsjeća da je Čabar dodijeljen njegovoј pokrajini kao naknada za "ono silno kamenje, koje je od prvog početka tvorilo njezin teritorij, jer je Čabar prvi doista produktivan kraj po tome što je pretežno pod šumskom kulturom i posjeduje znatne količine drva"³. Testa je dobivanjem Čabra želio zadovoljiti interes riječkih kapitalista. Osim toga smatrao je da Rijeka treba postati pristanišni i industrijski centar srednje Europe. Zbog toga su talijanski stručnjaci radili na projektiranju kanala Dunav – Jadran, što nije njihova originalna zamisao. Još u 19.

³Ivan Kovačić, Kampor 1942.-1943., str. 25.

stoljeću to je namjeravala učiniti Austro-Ugarska. Protiv realizacije te ideje ne bi se trebali buniti jer bi ona imala pozitivan utjecaj na razvoj ovoga kraja. Kanal je trebao ići rijekom Kupom do Broda na Kupi i dalje tunelom pa bi čabarsko područje bilo mnogo bliže plovnom putu i otvoreno prema svijetu.

Nakon uspostave talijanske fašističke vlasti počelo se s intenzivnim iskorištavanjem šuma. Domaći šumski radnici dobili su zaposlenje jer su se sjekle velike količine trupaca i drva. Kako u to vrijeme nije bilo mnogo kamionskih cesta, posao na prijevozu trupaca do pilana u Prezidu, Čabru i Gerovu dobili su mnogi kirijaši, a počelo se i s izgradnjom novih cesta gdje je mnogo ljudi dobilo zaposlenje. Posao su dobile i žene. One su na leđima u krošnjama prenosile drva od panja do ceste. Iako je taj posao bio težak i za konje, žene su bile sretne da mogu zaraditi za kruh. Zbog toga su ljudi, u prvom redu radnici, bili zadovoljni. Uskoro se počelo s općom talijanizacijom. Promijenjena su imena naselja, a nastojalo se da dobiju latinski prizvuk kako bi se mogla pripisati njihovoj pripadnosti još iz rimskih vremena. Za Prezid je usvojeno ime Val Romano, za Čabar Concanera itd. Zabranjeno je tiskanje listova, časopisa i knjiga na hrvatskome jeziku, u urede i škole uveden je talijanski jezik. Skinute su sve slike, grbovi, zastave i drugi simboli hrvatskog nacionalnog obilježja. Na javnim mjestima izvješeni su natpisi: "Qui si saluta romanamente!" i "Qui si parla italiano!" ('Ovdje se pozdravlja rimskim pozdravom! i 'Ovdje se govori talijanski!', op. S. Malnar). Službenici i učitelji morali su znati talijanski jezik, u protivnom su bili otpušteni. Uskoro je ostalo veoma malo Hrvata činovnika i učitelja. Na njihova su mjesta dolazili Talijani koji nisu znali ni jedne hrvatske riječi. Prvaši u školi dobili su knjige "Prime letture", a stariji su dobili "Vita Italijana".

Iste metode okupator je provodio na cijelom području Kvarnerske provincije.

I monetarnu politiku prilagodio je najvećem mogućem izrabljivanju stanovništva. Novac je mijenjao u

⁴Ivan Kovačić, isto dj. str. 29.

odnosu 100 dinara za 30 lira, što je bila svojevrsna pljačka. Štoviše, mnoge štedište opljačkane su i prije toga. Neke su banke jednostavno propale, a njihovi vlasnici nestali s velikom količinom novca što su ga radnici uštedjeli škrtačeći na sebi i svojim obiteljima u hrani, odjeći i obući. Tim su novcem pojedinci završili u nekoj od južnoameričkih država, da bi na kraju 20. stoljeća bili proglašavani velikim Hrvatima. Bili su u emigraciji i stoga smatrani žrtvama komunističkog poretka, a ono što su opljačkali i doslovce iz usta uzeli siromašnom narodu, nitko iz vodećih struktura, ili nije znao, ili nije htio znati.

Ljubljanska provincija imala je u pogledu odnarođivanja neke ustupke: kod njih se nastava i nadalje održavala na slovenskom jeziku, premda nije bio ravnopravan s talijanskim. Druga privilegija Ljubljanske provincije bila je ta što je civilna vlast odvojena od vojne. Slovenci su u upravnoj vlasti imali 14 predstavnika iz redova poduzetnika.

Poseban, blaži odnos prema stanovništvu Ljubljanske provincije proizlazi i iz okružnice Ministarstva unutarnjih poslova Italije kojom se traži od vlasti u pojedinim gradovima da prema Slovencima moraju imati blagonaklon postupak. Napominjalo se da u vršenju božje službe svećenici moraju upotrebljavati slovenski jezik jer stanovništvo ne razumije drugi jezik. Svega toga u Kvarnerskoj provinciji nije bilo. Grazioli, u nastojanju da mu pripadne Čabar, nije pobijedio, a upravo se to smatra nesretnom okolnošću. Ne samo zbog navedenih privilegija, nego i zato što bi stradanja stanovništva i njihove imovine bila neusporedivo manja.

POČETAK USTANKA

Nakon napada Njemačke na Jugoslaviju kralj i vlada su emigrirali u Englesku i ostavili narod na milost i nemilost. U NDH su ustaše, u Sloveniji bela garda, a u Srbiji četnici kolaborirali s okupatorom. S okupacijom se nije mirila jedino KP. Ona je digla narod na opći ustank. Pred kraj 1941. godine na čabarskom području nije bilo partijske organizacije, ali je propaganda sa slovenske i primorske strane imala utjecaj na opće mnjenje većeg dijela stanovništva.

KRV JE TEKLA NEDUŽNA I VRUĆA,
SKUPOCJENA NAPLATA SLOBODE,
SIVE NATPISE, DOKUMENTE PROŠLOG
PRERASTAO JE ŽIVOT GENERACIJE NOVE.

Iz "Dokumenti revolucije", Ivan Žagar

Fašistička politika odnarođivanja Hrvata i opća talijanizacija budile su pak u narodu otpor prema fašizmu. Konkretnih akcija od strane domaćih intelektualaca nije bilo.

U većim središtima bilo je više intelektualaca jače nacionalne svijesti, pa se prvo kod njih pojavio otpor prema fašističkom okupatoru. Pojava organiziranog antifašističkog otpora u Sloveniji i Primorju potaknula je faštiste na protumjere. Izdaju okružnice u kojima se propisuju stroge kaznene mjere za one "koji gaje protutalijanske ili protufašističke osjećaje". Tako bi faštisti trebali znati mišljenje i raspoloženje svakog pojedinca. Smrtni je grieh bio "ružno misliti", a neki su stradali zato jer je okupator smatrao da ružno misle o njemu. Okružnice su sadržavale upute kako nazivati pripadnike NOP-a. Faštisti su bili uvjereni da je većina naroda pobožna i da komunizam ne prihvaca zbog negiranja religije. Zato su zahtijevali da se pripadnike NOP-a više ne naziva pobunjenicima ili buntovnicima nego ih treba zvati komunističkim razbojnicima i slično. To objašnjava činjenicu zašto su cjelokupan narod čabarskog kraja nazivali komunističkim banditima. Na takve etikete reagirao je 24. srpnja 1941. konzul NDH u Rijeci koji u svom izvješću navodi "da je u Sušaku i drugim mjestima došlo do brojnih uhićenja pod vidom komunizma u kojima su stradali naši sunarodnjaci, pojedinačno ili u masama, koji po svojim nazorima i djelovanju niti su imali, niti imaju išta zajedničko s komunističkom ideologijom."⁵ Takvih je u kotaru Čabar bila ogromna većina.

Primorski i slovenski komunisti i antifaštisti razvijali su protufašističku djelatnost i oružanu borbu na našem području. U šumama ispod Snježnika nalazio se partizanski bataljun "Matija Gubec" koji je u rano proljeće 1942. godine inicirao osnivanje logora 105 na Špičastom vrhu. Njegova se lokacija često mijenja od predjela Sokolanska stijena, Obli vrh, Medvedov štant, Lepe njive do Crnolaškog Berinčeka. Lokaciju je talijanska vojska više puta doznala od pripadnika logora. Ivan Žagar o početku ustanka zapisao je:

⁵Ivan Kovačić, isto dj. str. 34.

"Sastajalište za navedenu grupu (Gerovci i Tršćani spomenuti kao aktivisti – str. 6, op. S. Malnar) bilo je u logoru 101 (Kripanj kod Nebesa) od kuda su ustvari krenuli u partizane Josip i Zdravko Mrle, Branko Šapić, Boris Šoštarić Adamić te Vera Gašparac – Dika i Marija Gašparac..."

I slovenskim je partizanima sklonište pružao šumovit kraj oko Prezida. Dakako, puno je bolje boriti se dalje od svojih domova jer su tako obitelji i rodbina manje izloženi opasnostima od osvete. Ta prokušana metoda primjenjuje se još iz vremena turskih opsjedanja ovog područja.

Prvom akcijom na čabarskom području smatra se upad u talijansko skladište streljiva u Mlađu 12. rujna 1941 godine. Akciju su izveli aktivisti Zdravko Mrle, Ivan Kvaternik iz Gerova, Jakov Gašparac iz Šegine i Srećko Rolih iz Tršća. Tom je prilikom oduzeto tri sanduka eksploziva (dinamita), jedan sanduk detonatora i jedan sanduk štapina. Sve ovo je prebačeno u predjel Šije, a odatle je trebalo biti predano delničkim antifašistima. Na dogovor sa Zdravkom Mrleom o predaji došao je iz Delnica Franjo Andlar. Pri povratku su ga uhitili talijanski fašisti i strijeljali ga.⁶

Spomenik u Mlađu podsjeća na prvu antifašističku akciju u čabarskom kraju – diverziju na skladište streljiva u Mlađu 12. rujna 1941. godine.

⁶Ivan Žagar, Dokumenti revolucije, str. 7.

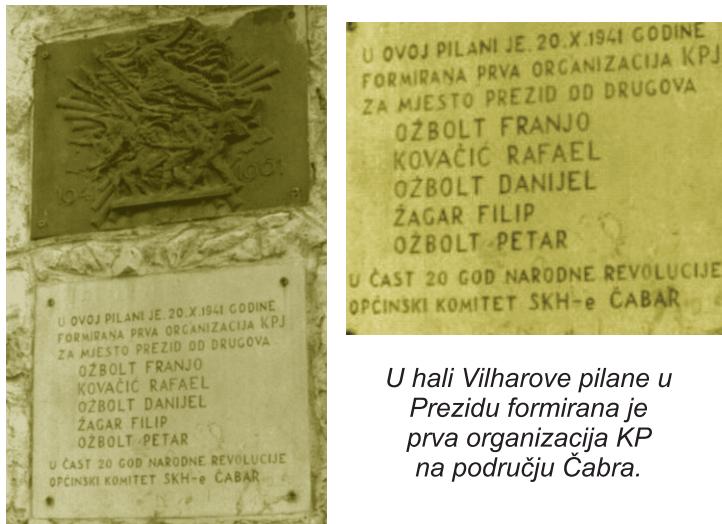
U Sloveniji je uskoro nakon okupacije počeo organiziran otpor. 27. travnja je organizirana osvobodilna fronta kao oblik općeg otpora protiv fašizma. Njen je utjecaj sezao i na naše područje, pa je tako u Prezidu ta organizacija osnovana u lipnju, a koncem 1941. na Pargu. Svoje je djelovanje proširila na Tršće i Čabar. Gerovo je bilo više povezano s Primorjem.

Narodni heroj Ljubo Šercer rođen je na lijevoj obali Čabranke, ali mu majka potječe iz Donjih Zagara. Poginuo je na početku rata pa je po njemu nazvan jedan od prvih slovenskih bataljuna.

U Prezidu je u hali Vilharove pilane 20. listopada 1941. osnovana mjesna organizacija KP.⁷ Brojila je pet članova i spadala je u OK KPS za Notranjsku. Propagandne materijale pa i upute za rad dobivala je iz Slovenije. U Rakeku (Slovenija) su početkom travnja 1942. godine formirali svoju partizansku četu ('Rakovška četa') koja je uvelike utjecala na antifašističko raspoloženje u Prezidu i na pripremu za oružanu borbu. Bila je u sastavu bataljuna "Ljubo Šercer". Uskoro nakon formiranja upućena je u okolicu Prezida.

⁷Zdravko Troha, 520 let Loža, str. 20. Op. S. Malnar: često se osnivanje datira u drugu polovicu listopada, ali i u prvu polovicu.

U hali Vilharove pilane u Prezidu formirana je prva organizacija KP na području Čabara.

"Potkraj veljače 1942. godine održano je savjetovanje u Štabu bataljuna "Matija Gubec".⁸ Glavna tema je bila pitanje daljnje mobilizacije partizana i posebno, situacija i daljnji razvoj Sušačko – kastavske čete i na terenu Sušaka, Kastavštine, Grobinštine i gerovsko – čabarskog kraja...⁹ ... Jedan vod toga bataljuna upućen je početkom travnja 1942. na Snježnik. Njihov logor imenovan je brojkom 102. Zadatak voda bila je moibilizacija partizana na gerovsko – čabarskom području i djelovanje na prometnici Crni Lug – Gerovo, kojom se služio okupator. Taj vod služio je i kao punkt za vezu s prvom grupom partizana iz gerovsko – čabarskog kraja na Oblom Vrhu u kojoj je već bilo nekoliko prvih partizana iz našega kraja. Nakon toga upućeno je iz logora 102 nekoliko članova KP na Obli vrh pa je na Sokolanskoj stijeni osnovan vod sastavljen pretežno od domaćih boraca, a logor je dobio naziv 105. Imao je oko 45 partizana i potpadao pod komandu čete na Crnom vrhu. Ovaj raspored izvršen je polovicom travnja 1942, a tada je već u logorima 101 i 105 bilo oko 250 partizana".¹⁰

⁸U početku su pripadnici toga bataljuna bili isključivo Sušačani i Kastavci.

⁹Gerovsko – čabarski kraj je nelogična sintagma. Gdje su Prezid, Tršće, Plešći?

¹⁰Vinko Švob i Mahmud Konjhodić, "Drugi odred Primoraca, Gorana i Istrana 1942."

*Na Sokolanskoj stijeni je spomenik
105. partizanskem logoru*

"12. travnja 1942. održan je na Skodniku (baraka sa štalama na sjenokoši u blizini Sokolanske stijene) sastanak kojem su prisustvovali: Milan Slani, Milan Fučak Ata, Veljko Vučinić, Vitomir Širola Pajo, Slavko Klepac, Zdravko Mrle, Vlado Klepac, Josip Čop Puh i drugi. Na sastanku su dana konspirativna imena, a Milan Slani iznio je plan diverzija.

Prva akcija bila je izvedena u Tršću gdje je izbrisana slika Mussolinija na župnom uredu, a osnovni je cilj bio uhvatiti talijanskog agenta Baldussija, koji nažalost toga dana nije bio u Tršću. Grupa se sastojala od oko 60 ljudi, a predvodio ju je Bogdan Čop Satir. Također su pokidali sve veze na telefonskoj centrali u Tršću. Robu koju su uzeli iz Baldussijeve trgovine ponijeli su sobom u logor 105. Bilo je to 16. travnja 1942.

Spomenuta grupa je nakon toga obilazila sela (Plešci, Zamost, Mali Lug i druga), politički djelovala među narodom i skupljala hranu za borce.

U selu Papeži održan je zatim sastanak sa slovenskim partizanima. Od Slovenaca su iz Notranjskog odreda nazočili: Ante Novak, Bojan Polak Stjenka, Jože Klanjšek Vasja i drugi, a od Hrvata Milan Slani. Dogovorene su zajedničke akcije. Na zahtjev Slovenaca je korigirana hrvatsko-slovenska granica i uspostavila stara, koritom Čabranke i Kupe, (kakva je bila prije osnivanja banovina 1929. god. op. S.Malnar) pa su partizani općine Osilnica i Draga smatrali sastavnim dijelom Slovenije.

Uoči 1. svibnja 1942. jedinica iz logora 105 položila je zakletvu. Za zapovjednika je izabran Ivan Volf iz Tršća, a za političkog komesara Zdravko Mrle.

Blizu velike vrtače zvane Pokčava jama, u velikom guštiku izgrađene su dvije barake za smještaj oko 200 ljudi. Radi osiguranja logora 102 i 105 zarušena je cesta u predjelu Šija.¹¹

Talijanski fašisti imali su među domaćim stanovništvom doušnike pa su neki antifašistički aktivisti stavljeni na popis za likvidaciju i prije nego su poduzeli konkretne akcije. Nekoliko Prezidanaca je uhićeno. To su Slavko i Veljko Klepac te Vid Paulin. Nalaze se u fašističkom zatvoru u Prezidu, ali se zna da će uskoro biti privedeni na vojni sud u Rijeku.

Spomen obilježje na mjestu logora Kaličak – Vražji vrtec

¹¹Ivan Žagar, isto, str. 11.

Prvo obilježje na Vražjem vrtcu

Spomenik na Vražjem vrtcu

Spomenik s pločom u Tajčarima

Zapovjedništvo Rakovške čete bilo je u tijeku događaja i donijeta je odluka o napadu na vozilo koje će ih prevoziti. 16. travnja postavili su u Tatinskoj dragi zasjedu. Autobus je došao ali u njemu se nisu vidjeli zatvorenici pa su ga propustili da mirno prođe. Unutra je bilo gologlavih osoba i činilo se da su civili. Kad je autobus došao do raskršća na Pargu, stao je, a iz njega je s lisičinama na rukama izašlo nekoliko uhićenika u pratinji karabinjera, dok je autobus produžio cestom prema Tršću. Shvativši da napad nije izведен, dva partizana iz osiguranja na Pargu požurila su u Tatinsku dragu i izvjestili o događaju. Postavljači zasjede konstatirali su da su karabinjeri naredili uhićenicima da moraju ležati na podu autobra, a sami su skinuli kape i bluze kako ne bi sličili karabinjerima ili vojnicima. U međuvremenu su na motorkotaču naišla dva karabinjera. Ovi su ih zaustavili, uzeli im motorkotač, a njih kasnije ubili. Zapovjednik akcije i njegov zamjenik odnosno politički komesar sjeli su na motor i požurili prema Čabru misleći da će putem stići uhićenike i njihovu pratinju. No, zakasnili su. Fašisti su uhićenike već smjestili onkraj žice, a ona trojica koju su namjeravali spasiti bila su u autobusu na putu za Rijeku. Partizani nisu imali izbora nego vratiti se u Tatinsku dragu. Zapovjednik i komesar bili su pripadnici Rakovške čete, a u zasjedi je bilo i više mladića iz Prezida i okolice.

Kod zarobljenih karabinjera pronađen je popis osoba osumnjičenih za suradnju s komunistima, partizanima – banditima. Na njemu je bilo preko 40 Prezidanaca i mladića iz okolnih naselja i zaselaka. Mladići s popisa odmah su upozorenici neka se sklone. Istoga dana smjestili su se u logor Kaličak na Vražjem vrtcu, gdje ih se okupilo blizu pedeset.

Vjerovalo se da će fašisti poduzeti akciju u vezi s dvojicom nestalih karabinjera. Zato je pala odluka da se 19. travnja, ponovo u Tatinskoj dragi postavi zasjeda i izvrši napad na vojsku koja svakodnevno tuda prolazi. Pripadnici Rakovške čete, njih desetak, zauzeli su položaj od

¹²Podaci su navedeni na osnovi izjave jednog od sudionika u tim događajima i razlikuju se od onih koji se nalaze u drugim zapisima.

mostića prema Pargu. I jedni i drugi imali su puškomitraljeze. Borci iz Rakeka imali su puške i bombe, a desetak Prezidanaca također je imalo puške. Preostali su imali ručne bombe i nalazili su se u zaklonima bliže cesti kako bi ih efikasnije upotrijebili. Trojica nisu imali nikakvog oružja; bili su u pričuvi. Dvojica su bili zaduženi da prilikom nailaska vozila prepriječe prolaz postavljanjem grede preko ceste. Zapovjednik će označiti početak napada pucnjem iz puške. Kako su prezidanski mladići bili bez vojnog i ratnog iskustva, zapovjednik im je pojedinačno podijelio zadatke i ponovno provjerio je li svaki pojedinac shvatio njegove naredbe. Akcijom je rukovodio Dušan Zorc – Martin, a preostali pripadnici Rakovške čete u Tatinskoj dragi bili su: Franc Bombač, Anton Urbančić, Slavko Modic, Franc Bombač – Matijaš, Franc Modic, Jože Korenčić – Bivol, Herman Hančić – Samo, Stane Modic i Danijel Matko. Dragovoljci iz Prezida bili su: Alojz Ožbolt – Prdetov, Josip Žagar – Kaščinc, Josip Grbec – Janjkov, Antun Ožbolt – Šebalj, Antun Žagar – Majzel, Antun Lipovac – Janezov, Ljudevit Koritnik – Strugar, Valentin Lautar – Kapelčen, Franjo Troha – Skednar, Ivan Lekan, Ivan Ožbolt – Jernač, Petar Pantar – Lukcav, Franjo Žagar – Ture, Ivan Ožbolt – Menčjak, Tonko Žagar – Špetnak, Matija Kovač – Tajčarjav, Jakov Kovač – Načečkin, Franjo Žagar – Auptav, Ivan Ožbolt – Dragetav i Antun Žagar – Kramar.

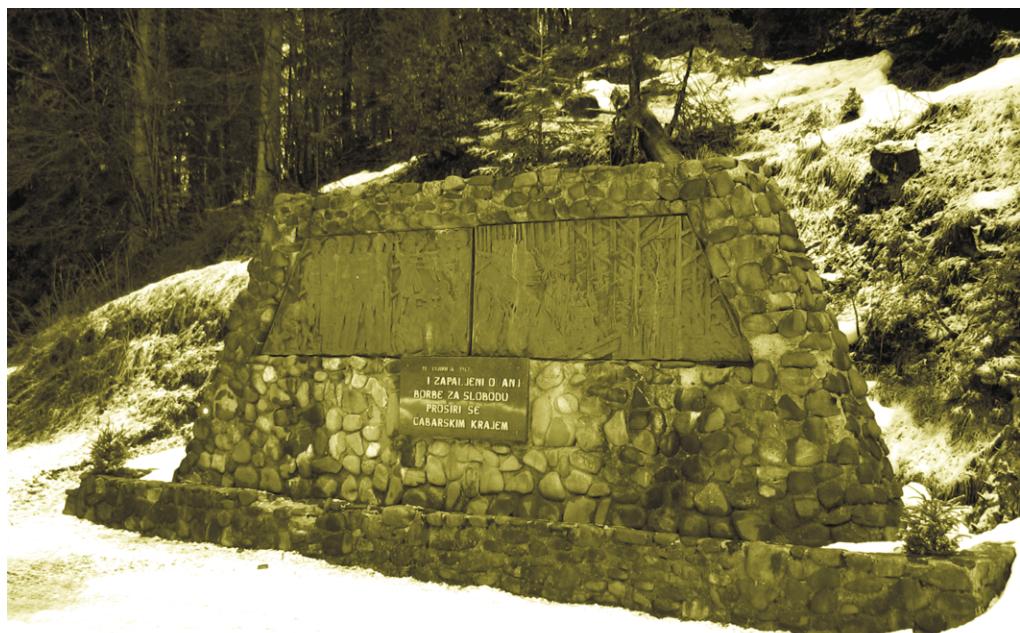

U spomen prvog napada Partizana
protiv fašističkog okupatora
uspješno izvršenog na ovom mjestu
19.IV. 1942. godine

Podiže:
Savez boraca NOBa.
Čabar.

Nekadašnji spomenik u Tatinskoj dragi. Na njegovu mjestu postavljen je novi.

Oko 16 sati naišla je kolona od četiri teretna kamiona puna vojnika, povratnika iz akcije "čišćenja" na Milanovom vrhu. Kad je izviđač javio dolazak kamiona, dvojica su preko ceste prebacila gredu. Ugledavši prepreku, kolona je stala. U prvom se kamionu nalazilo zapovjedništvo. Obratio im se zapovjednik napada s naredbom za predaju. Odgovorili su mu da ga ne smatraju legalnim predstavnikom neke vojske nego banditom koji se suprotstavlja regularnoj vojsci. Dok se vodio razgovor, iz posljednjeg su automobila sišli vojnici i počeli opkoljavati borce Rakovške čete. Jedan je od njih opalio metak, a zatim je počela masovna pucnjava. Ubijeno je 25 fašističkih vojnika, a još tri teško ranjena preminula su na putu do Čabra. Napadači nisu imali žrtava. Razni drugi izvori navode različite podatke, uglavnom mnogo veće od stvarnih.

*Novi spomenik na na mjestu prvog partizanskog napada na
fašističku vojsku u čabarskom kraju.
Tatinska draga 19. travnja 1942.*

Dok je borba trajala, sedam ili osam talijanskih vojnika sakrilo se ispod malog mostića i u trenucima dugim kao vječnost, stisnuti uz kameni bok, čekali su ishod događaja.

Nakon tridesetominutne borbe partizani su pokupili 25 pušaka četiri puškomitrailjeza i streljivo. Plijen su međusobno podijelili. Veći dio su dali Prezidancima pa je nakon akcije partizanima pristupilo 108 mladića iz Prezida i okolice. O poduzetoj akciji u slovenskim se napisima navodi kako je napad izvela Rakovška četa potpomognuta dijelom prezidanske 'Narodne zaštite'.¹³ O izvršenom napadu izvjestili su zamjenika zapovjednika glavnog zapovjedništva slovenskih partizanskih jedinica dra. Aleša Beblera. On je pohvalio sve sudionike akcije, ali ih je i prekorio što prilikom povlačenja nisu uzeli sve oružje i streljivo. Pripadnici Rakovške čete povukli su se prema Binklu, a hrvatski borci na Vražji vrtec.

*Pokop karabinjera na groblju u Čabru ubijenih u Tatinskoj dragi
18. IV. 1942.*

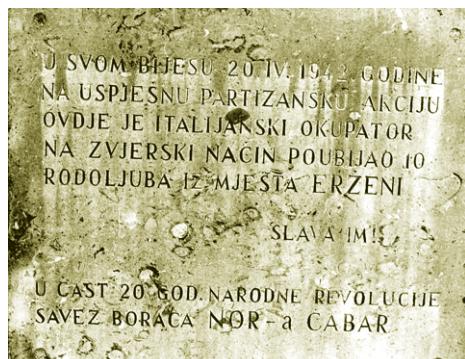
¹³ Franci Strle, *Pregled razvoja in poveljniške sestave notranjskih odredov*, str. 13.

Ova akcija je imala nevjerljivat učinak. Iz temelja je promijenila fašističko mišljenje o snazi partizana. Iako u početku nisu to htjeli priznati, bilo ih je strah sve većeg antifašističkog otpora. Koliko god je pozitivno odjeknula među stanovništvom i među tada još malobrojnim partizanima, imala je za posljedicu jake represivne mjere. Idućeg dana nakon napada, fašisti su organizirali kaznenu ekspediciju 'Crnokošuljaša' koja je ušla u zaselak Eržene i uhilita svih dvanaest muškaraca između 18 i 69. godina starosti. Ovi ljudi nisu imali nikakve veze s napadom prethodnog dana. Odvedeni su na mjesto napada i deseterica ubijeni. Prije toga vojska ih je mučila tako što im je rezala uši, kopala oči i lomila kosti udarcima kundaka. Dvojicu najstarijih je prisilila da gledaju strašan zločin nad svojim sinovima, braćom i nećacima. Nakon izvršenog masakra preživjele je otjerala u internaciju. Fašistička odmazda nije stala na tom groznom činu. Tih su dana u Prezidu i okolici izvršili hapšenja svih sumnjivih. Mnoge su internirali, domove im spalili, a imovinu oduzeli.

Teorija po kojoj je bolje frontu otvoriti što dalje od svoga doma i ovom se prilikom pokazala točnom i veoma korisnom za napadače. Rodbina napadača manje je stradala nego taoci. Žrtve odmazde postali su nedužni ljudi iz zaselka Erženi. To ne znači da napad nije bio opravдан, jer kad bi se okupacija mirno podnosila čovječanstvo bi vječno bilo pod jarmom jednoga ili više tiranina. Fašizmu se trebalo oduprijeti i svladati ga, a sami organizatori napada žele izbjegći opasnost za sebe, svoje bližnje, pa konačno i za svoj narod.

O samom tijeku napada postoji i izjava jednog preživjelog talijanskog vojnika koji je nakon kapitulacije Italije prešao na stranu antifašista. On je nakon rata nekoliko puta posjetio Tatinsku dragu, a susreo se i s jednim od tada živućih napadača. Razmijenili su mišljenja, osvježili sjećanja i na kraju postali prijatelji. Po tome bi se dalo zaključiti da je rat kao nogomet. Igraš za jednu momčad i grubo fauliraš protivnika, a kad prijeđeš u njegov klub mlatiš dojučerašnje suigrače. I onda još govore o ljubavi prema klubu odnosno o političkom opredjeljenju. Razlika je ipak neusporediva jer umjesto lopte u pitanju su ljudske glave.

O stravičnom događaju ostale su pjesničke zabilješke: "Jecale su grane, a šuma gutala zvukove cijevi, kundaka i bajuneta. Izmrcvarena padala su mlada nevina tijela braće, rođaka i drugova. Dalje od života, a bliže smrti!" U epilogu: "Dokažimo da postojimo! Neizmjerno cijenimo svoju grudu, humke i ognjišta! Danas, 19. 4. 1942. uzvratimo neprijatelju njegovu ljubav!"

Ploča i spomenik u Tatinskoj dragi strijeljanoj desetorici – nedužnim talcima iz zaselka Erženi.

Danihel Ožbolt ubijen je kraj Prezida

NA OVOM MJESTU ZVANOM
„BRINJE“-ZBITKE - PREZID
DANA 9-05-1942 VRŠEĆI SVOJU
PARTIZANSKU DUŽNOST POGINUO
JE OD ITALIJANSKIH OKUPATORA

DANIHEL OŽBOLT
ROĐEN 15-07-1909. G.
VJEĆNA MU HVALA I SLAVA
UDRUŽENJE BORACA
PREZID

Na groblju u Čabru: "Jeziva muzika oružja prekine tišinu čabarskog groblja; olovna zrna kroz meso prolaze i krvava udaraju u stijene!"

O Tatinskoj dragi napisao je Andrija Zbašnik pjesmu:

TATINSKA DRAGA

*Gordo i ponosno стоји старица
Крај знаменја каменог где он паде.
Унутарњим грохотом јечати стаде,
А сузе к'о роса красе јој лице.*

*Срце немирно к'о ранјена птица
Толике године болове јаде,
Јер смрт му умјесто живота даде
Оганј ратни што прође ко бујица.*

*Гребене образе и пут јој меку
Скривају прамени сједе косе
Сребрне од суза што даље теку.*

*У спомену тражи утјеху неку
К'о трњем да хода, а ноге босе,
Мисли о њему у душје пеку.*

Zanimljivo je kako je preživjeli Talijan doživio napad: "Dne 19. travnja 1942. netko je javio talijanskoj komadi u Gerovo da se na Milanovom vrhu nalazi neka partizanska postrojba i da je treba uništiti. Oko 10 sati krenula je iz Gerova kolona od četiri kamiona puna vojnika. Na Milanovom vrhu našli su samo dvojicu starih bolesnih muškaraca. Ostali su se vjerojatno sakrili u šumi. Putem prema Milanovom vrhu bilo je u usputnim naseljima dosta ljudi koji su na prozorima promatrati prolazeću kolonu, ali je sve bilo tiho i mirno. Vraćajući se, išli smo u početku oprezno, a onda smo počeli pjevati. Prolazeći kroz Gorače sada nismo vidjeli nikoga na prozoru i stoga nam je bilo sumnjivo, no nastavili smo put istom brzinom.

Naletjevši na prepriječenu gredu nismo odmah zauzeli položaj, a kasnije smo borbu prihvatili pojedinačno i neorganizirano. Mislili smo da ima na stotine partizana pa smo se iznenadili kad smo doznali da ih je bilo trideset."

Mnogo više vojske nego što ju je stvarno bilo, navodi se i u izvješću bataljona "Ljubo Šercer" od 5. svibnja 1942. Tamo se navodi: "19. IV 1942.godine drugovi iz III. čete postavili su na Majeru zasjedu pod vodstvom druga Martina (konspirativno ime zapovjednika Rakovške čete Dušana Zorca, op. S.Malnar). U četiri sata poslije podne napali su četiri vojnička kamiona u kojima je bilo po 40 fašista, karabinjera i vojnika. Kamioni su bili uništeni. Poginulo je 134 okupatora, dok je pobjeglo samo 26. Bila je zaplijenjena veća količina običnog, automatskog oružja i municije. Naši nisu imali gubitaka." Ratna propaganda ni na jednoj strani nema realnih mjera ni granice.

I okupatorska vojska ima o tom događaju svoju verziju. U izvještaju komande XIV. bataljuna CCRR 'Milano' od 29. travnja navodi se "da su talijanski vojnici pružali otpor više od jednog sata i da su tako dobrim dijelom sprječili bandu da zaplijeni mnogo oružja i uniformi od poginulih." Dalje se navodi da je partizana bilo 40 do 50 i da su većina bili Slovenci duge čupave kose, s izvjesnim brojem Hrvata iz Primorja koji čine dio organizacije koja se formira i organizira na teritoriju Ljubljanske provincije. "Osim plijena partizani su povećali svoje redove za najmanje stotinjak novih regruta, od kojih polovicu čine dobrovoljci, a preostalo su radnici i seljaci koji su pod silom i prijetnjom uništenja porodica dovedeni u banditske redove." Priznaju da je poginulo 25 njihovih vojnika, a 28 ih je ranjeno.

Stanje u kraju postajalo je sve teže. I apolitičan narod počeo je bježati u šumu jer je svaki pojedinac strepio da ne postane talac i tako bude nedužno ubijen. Fašisti su pak uvidjeli da se doma zadržava sve manje ljudi. To su koristili u propagandne svrhe i govorili kako partizani (komunistički banditi, odmetnici itd.) narod prisilno odvode u svoje redove pod prijetnjom strijeljanja.

Najviše su ipak strijeljali baš oni, i to uz pomoć nekolicine doušnika iz redova domaćeg stanovništva. Prema talijanskom dokumentu tih su dana u pretraživanju

okolice Tatinske drage uhvaćene i strijeljane tri osobe jer su imale oružje i pokušale su bježati. Ne zna se o kojoj je trojici riječ.

Mladići iz Prezida i okolice, iz Milanovog vrha, Parga i Gorača, već su krajem travnja masovno išli u partizane. U slovenskom bataljunu 'Miloš Zidanšek' bilo ih je 169; iz Prezida 54, Kozjeg Vrha i okolice 67, Gorači i Parga 48.

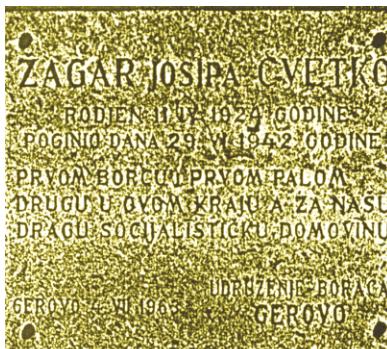
Partizani iz logora 105 izveli su u svibnju i početkom lipnja više napada na talijansku vojsku, a zbog osobne zaštite i otežavanja otkrivanja njihove postojbine često su mijenjali lokaciju. "Mjesto logora 105 se često mijenjalo, a manevrirao je na relaciji Obli vrh – Špičasti vrh – Medvedov štant – Berinček (crnolaški). Iz logora 105 izvedeno je mnogo akcija (Žignani sudenac, zatim napad na kasarnu u Gerovu gdje je bilo 3.000 vojnika – bersaljera. Postavljena je zasjeda na brdu Bikova jaja gdje je otvorena vatra na talijansku kolonu s mulama. Gerovo je napadnuto i drugi put početkom lipnja s istočne strane. Tada je porušena cesta kraj Mladja i uništene su sve telefonske i telegrafske linije. Partizani su na povratku usput održali miting na kojem su govorili Zvonko Babić i Vitomir Širola Pajo. Fašisti su napadnuti i u Malom Lugu, zatim iz zasjede kraj Zamosta, te kraj Žignanog studenca. Kraj mosta u Malom Lugu osamnaest je boraca s puškomitriljezom na ivici šume napravilo zasjedu (Medvedja draga). Naišlo je 400 fašističkih vojnika. Pušteni su do maloluškog mosta, a onda je mitraljezac Alojz Klepac na njih otvorio vatru, dok su ostali zapucali iz pušaka. Poginulo je 20 – 25 fašističkih vojnika. Zbog talijanske brojčane nadmoćnosti partizani su se povukli prema Hribu.

Polovicom lipnja, poslije akcije na Žignanom studencu kada je napadnuta kolona koja je prošla kroz Tršće, fašisti su se morali vratiti u Gerovo. Ubrzo je uslijedio njihov napad na Repeč laz, a otud su pucali na logor 105. Tom prilikom ranjen je Vjekoslav Klepac. To su bili znaci da je logor 105 otkriven... Tada je uslijedila selidba sa Špičastog vrha na Berinček. Pošto se logor smjestio uslijedile su nove akcije. Dne 29. lipnja 1942. partizani su iznad Tršća, u blizini kuća dočekali kolonu dolazeću iz

Plešci i Gerova. Tu je poginuo prvi partizan iz logora 105 – Cvetko Žagar iz Smrečja."

Nekadašnja spomen ploča na mjestu napada na talijansku fašističku vojsku, Žegnani studenac 29.6.1942. Ploča je oštećena prilikom rekonstrukcije ceste 1973.

Prvi poginuli partizan kod nas u izravnom okršaju s talijanskim vojskom. Kako je rat trajao, takvi su slučajevi postajali sve češći.

Prezidanci su se prvi digli na ustank, zato je tu u početku bilo više žrtava.

U Zbitkama su fašisti često uhvatili svoje žrtve.

Fašistička kolona ujedinjena s kraljevskom talijanskom vojskom kretala se 30. svibnja 1942. iz smjera Parga prema Kozjem Vrhu. Manja grupa partizana postavila je zasjedu mnogostruko nadmoćnjem okupatoru. Kolona je bila duga oko dva kilometra; čelo joj je bilo na Kozjem Vrhu a začelje u Goračima. Partizani su izvršili brzi napad i povukli se u šumu. Okupatorska vojska ih je pokušala opkoliti, ali nije imala uspjeha. Svi partizani su se neozlijeđeni spasili. Ustlijedilo je uhićenje svih muškaraca iz Kozjeg Vrha. Zatvoreni su u Prezidu. 5. lipnja 1942. godine zapaljen je Kozji Vrh, a zatvorenici, njih šestorica, strijeljani su u Prezidu.

Četvorica muškaraca iz zaselka Resmani sklonila su se u šumu. Kad su se 25. lipnja 1942. vraćali kući, u zaselku Kavaliri ih je uhvatila okupatorska vojska i sve ih ubila, a njihove obitelji otjerala najprije u Čabar, a kasnije u internaciju na Rab.

Narod je sve masovnije bježao u šumu kako bi izbjegao eventualnu odmazdu za neki od partizanskih napada na fašističku vojsku. Pojedini mještani iz Ravnic, Lazi i nekih drugih sela i zaselaka sklonili su se na šumsku livadu – laz Brinjevi dolci. Otuda bi povremeno odlazili kući po hranu, a kad su uvidjeli da ni tu nisu sigurni od

fašističkih puščanih zrna, neki su se vratili u svoje domove. Ostala je jedna obitelj – roditelji i četvero djece. Sama činjenica da su imali sobom malu djecu potvrđuje da su se sklonili u šumu kako bi ih zaštitali. No, fašisti nisu imali obzira. Baš naprotiv, ubijanjem civila iz zbjegova htjeli su preostale prisiliti na povratak kućama, a partizane demoralizirati. Od spomenute obitelji ubili su na lazu Brinjevi dolci roditelje i dvojicu sinova. Ranjena je i kćerka, ali je preživjela. U krilu ubijene majke treći je dan pronađen najmlađi sinčić kako siše mrtvu majku. Strašno je to i napisati. Neka čitatelji ne zamjere na toj groznoj rečenici. U dvojbici o tome treba li to izbjegći ili napisati, savjest se odlučila za ovo drugo. Nedužnom narodu koji se vjekovima borio za opstanak na ovoj škrtoj zemlji, narodu kojemu žuljevi na umornim rukama nikada nisu splasnuli, koji je za gladnih godina miješao koru drva sa zobenim brašnom i od toga pekao kruh, koji je umirao od gladi i unatoč tome ostajao na rođnoj grudi, ostali smo dužni barem zapamtiti ovakve grozote.

*Još uvijek u dobrom stanju,
spomen ploča u Prhcima.*

U ČAST 110 GODIŠNJECE
POSTOJANJA ŠKOLE U PREZIDU.
OVU SPOMEN ŠKOLU PODIGLI SU
SREDSTVIMA SAMODOPRINOSA.
GRAĐANI OPĆINE ĆABAR.

1858 - 1968

Spomen ploča postavljena na školi Prezid koja nosi ime
Ivana Janeša, malodobne žrtve fašističkog pokolja
u Prezidu 5. lipnja 1942. godine.

Spomenik Ivanu Janešu i škola u
Prezidu koja nosi njegovo ime.

Spomenik s pločom i popisom ubijenih talaca
u Špetnakovom vrtu.

Groblje u Čabru obiluje obilježjima u znak sjećanja na žrtve fašizma tijekom II. svjetskog rata.

Ploča u Prezidu na zgradi zvanoj Općina. Na njoj su imena žrtava fašističkog terora.

Na starom putu prema Erženima okupator je objesio za noge i žive spalio četvoricu partizana iz Gorača, a dvojicu iz Tršća raskomadao.

Fašisti svojim postupcima nisu postigli cilj. Baš suprotno. Antifašistički je pokret sve više jačao, a s njim i represalije. Što je predjel bio pustiji i udaljeniji od mjesta gdje je stacionirana fašistička vojska, to je postojala veća opasnost za uhićenje i likvidaciju domaćeg muškog stanovništva. Takve sreće su bila i četvorica iz zaselka Muhovci te po jedan iz Tršća i Lazi. Na putu od Parga prema Erženima četvoricu iz Gorača fašistički okupator je žive spalio, a drugoj je dvojici prerezao vrat i komadao ih još dok su bili na životu. To su činili pripadnici vojske navodno visokog stupnja civilizacije. To je činila divljačka vojska narodu koji je do njena dolaska mirno živio u ovom kraju, za koji se često govorilo da ga je Bog zaboravio. Možda Bog jeste ali ga Mussolini nije. Njemu su ove viševjekovne šume vrijedile više od cijelokupnog ovdašnjeg stanovništva, a životi ovih ljudi vrijedili su mu malo, koliko i sam njegov moral.